

PEČAT U CRVENOM VOSKU

ŽAKLINA KIŠ

Copyright @ 2010 Žaklina Kiš
Copyright @ 2010 ovog izdanja, LAGUNA

*Mojim ćerkama, Lari i Dini,
umesto pisma sa pečatom u crvenom vosku*

UMESTO PREDGOVORA

Pečat u crvenom vosku je roman u kojem se prepliću žanrovi, individualna i kolektivna istorija, kao i sudbine junaka koji se kreću u različitim geografskim i socijalnim prostorima i istorijskim vremenima. Književno majstorstvo Žakline Kiš ogleda se, možda ponajviše, u tome što ovako složenom strukturom romana ne zbunjuje i ne opterećuje čitaoca, a priča, uprkos mnoštvu dimenzija od kojih je satkana, od početka ima smislen tok i sadržaj.

No, s druge strane, višedimenzionalnost otvara mogućnost za različita čitanja romana. Moguće je, naime, napisati nekoliko vernih prikaza ovog dela, a da jedan s drugim ne budu u tematskoj vezi. Roman je, ako se analitički uprosti i svede na posebne dimenzije, podjednako priča o jednoj varoši i njenoj istoriji, o jednom narodu, o jednom metodu lečenja duševnih poremećaja; socijalna istorija društvenih slojeva, ali i oda Ženi. Roman bi se, dakle, mogao predstaviti kroz svaku od ovih dimenzija, ali ni jedna ne bi bila dovoljna da izrazi bogatstvo misli i osećanja koje dolazi do punog izražaja tek kada se roman čita i doživi kao celina.

Uprkos tome, ali i kao primer povezivanja različitih dimenzija i nivoa, nameće se prožimanje individualnog i kolektivnog plana u građenju romana. Najpre, mnoštvo likova, kroz čije se živote odslikava istorija grada i istorija naroda, ne čini samo mizanscen kroz koji se kreću glavni junaci, već istovremeno predstavlja nezavisnog kolektivnog glavnog junaka. O naznačenoj vezi još snažnije svedoči paralela koja postoji između sudbine glavnih junaka i sudbine naroda kome pripadaju. Zbog svog društvenog položaja i odnosa prema životu, glavni junaci ne igraju bitnu ulogu u određivanju svoje sudbine, kao što ni narod iz sličnih razloga ne igra bitnu ulogu u određivanju svoje budućnosti. Sudbina glavnih junaka, kao i istorija naroda, kroji se na drugom mestu. Za prevazilaženje košmara kroz koje prolazi glavna junakinja, odnosno narod, potrebno je suočavanje sa nerešenim konfliktima iz prošlosti. Suočavanje sa traumama iz davnašnjih vremena je rizičan i nekonvencionalan, ali potencionalno jedini delotvoran način koji može da se obezbedi nastavak normalnog života i izlazak iz teskobe u kojoj se nalaze glavna junakinja, odnosno društvo i njegove institucije, delom predstavljene u ovom romanu.

Prof. dr Vladimir Vuletić

*Oblak ne zna
Zbog čega se kreće
Upravo tim smerom i tom brzinom
On oseća impuls...
Ali nebo zna
Zbog čega i kuda svi oblaci idu,
I ti ćeš to znati
Kad se uzdigneš dovoljno visoko
Da vidiš iznad horizonta*

Ričard Bah, *Iluzije*

Rođena sam 1872. godine, kada je ukinuta Banatska vojna granica, a njena teritorija pripojena Torontalskoj županiji. Vekovi protkani mrežom od krvi zacelili su rane melemom spravljenim od delova političkog razuma. Pančevo je te godine u Ugarskoj dobilo status slobodnog kraljevskog grada.

Na ulicama zaudara blato. Do danas nisam znala da Tamiš može da predstavlja takvu opasnost po moju varoš; potpuno je poplavio ulice i potopio zemljani pod naše kuće. Grad je u pripravnosti, a borba sa vodom traje danima. Sokaci podsećaju na strme obale na kojima ponekad ispiram rublje. Osećam pod nogama klizavu stazu, nalik na rastopljeno ogledalo prosuto iz vangle sa prljavom vodom. Sve je utopljeno u meku, glibavu smesu plodne zemlje i prašine. Blato je obujmilo grad sve do glavnog trga.

Majka mi je na samrti.

Oca sam izgubila pre nego što sam zapupela u devojčurka. Skoro da mu se ni glasa ne sećam, ali i dalje osećam, mnogo godina otkad smo ga sahranili, njegov strogi pogled

na sebi. Imao je mršavo lice, oivičeno beznadom i nemirom. Delovao je izmučeno životom, glave nepravilno postavljene prema telu, savijene prema podu. Istureni šiljci njegovih zuba, pritisnuti mekim, širokim usnama, često su u mom detinjem pogledu izazivali strah. Ličio je na oronuli toranj, pokoren bezobličnim dahom starosti. Ponekad imam utisak da me i dalje motri iz stolice na kojoj je sedeo pored peći, ruke položene na trošni naslon od napuklog drveta, lenjo i svesno naslonjene na dokolicu.

Ne znam od čega se moja majka razbolela. Danima leži u krevetu, dok joj ogromni perjani jastuk podupire sitnu, iznemoglu glavu. Ponekad, kada se usudim da je duže gledam, pred očima stvaram sliku kako lebdi na mekom oblaku, koji čeka da dune prvi vetar i da je odnese sa sobom. Kosa joj pada po ivicama jastučnice, poput pipaka rasutih po prostoru u potrazi za još malo snage.

Preuzela sam sve obaveze. Završavam haljinu gospođi Jovanović, umesto majke. Nikada nismo volele da kasnimo. Mama je poštovala vreme i govorila da je tačnost ogledalo čovekovog karaktera. Tada je nisam razumela, ali sam zapamtila tu rečenicu. Noćima je uz sveću dovršavala karnere za gospodu koja su joj poklanjala poverenje i davala u ruke skupocene materijale.

– Ovo košta Lenka – uzdisala je pored mašine – nemoj se nikada igrati tuđim poverenjem i novcem.

Malo je govorila, a puno kazivala. Dok je imala snage da kazuje.

Nekada, dok sam bila devojčica, umotavala sam se u nesašivene tkanine i zamišljala da sam jedna od njenih gospođa koja se sprema za veliki bal. Dugo bih se okretala po sobi, gledala kako tkanina vijori oko mene i zamišljala momka

koji me drži u naručju. Retko sam zamišljala lik tog mladića, samo bih oko struka osećala ruke koje me stežu i vuku ka njegovom telu. A onda bih čula majčine nezgrapne korake iz dvorišta i brzo složila materijal pored mašine za šivenje. Nikada me nije zatekla kako dodirujem tkanine. Imala sam utisak da dodirujem čisto zlato, toliko ih je cenila i vodila brigu o njima.

„Ovo je moj svet“, govorila je, „ove tkanine čekaju na mene, čekaju da ih razrežem, razdvojim, a potom nanižem na svileni konac. Ja postojim da im udahnem život“.

Zatim bi sela za mašinu od starog, potamnelog gvožđa, stvarajući nove svetove, uobličavajući život od istkanih niti prirode, zamišljenih da uveličaju vrednost gospođa za koje je šila. Sve dame su tražile drugačije detalje po kojima bi bile prepoznatljive: velike volane, male karnere, uzane čipke, široke bordure... ne shvatajući da ih oni ne čine različitim u svetu kojem, osim modela haljina, uglavnom same nisu imale da ništa ponude.

Više ne idem u školu. Kada sam završila nekoliko razreda obavezne škole, mama je rekla da imam dovoljno obrazovanja da se potpišem i pročitam ponešto o stvarima koje me interesuju.

„Ostalo nije za žene, treba da ti nađem dobrog muža“, govorila je razdragano, „a ne da te školujem. Školovanje je za veliku gospodu“.

Dok sam bila mala, mama me je vodila u gospodske salone, da je sačekam dok gospođe iza paravana probaju haljine koje im je šila. Sećam se da su mi uvek davali neku drvenu hoklicu na kojoj ću sedeti, dok su njihova čista i umivena deca razdragano skakutala po skupocenim foteljama. Ne sećam se koliko godina sam imala kada sam prvi put videla

ogledalo. Izgledalo je tako nestvarno i blještavo, poput staze od zaleđene vode. Ustuknula sam kada sam spazila detinji odraz u njemu i tufnu na levom obrazu od džema koji sam pre polaska jela. Sećam se i dečaka koji mi se smejao iza leđa. Imao je besprekorno čiste pantalonice, snežno belu košulju i pogled koji je zračio sigurnošću.

„Tupava mala“, rekao je tada, a ja nisam smela ni da se okrenem prema njemu. Odraz u ogledalu bio je zastrašujuća predstava naših različitosti. A ja sam ih postala svesna i bez njega.

Mama je uvek govorila da se pred gospodom glava drži pognuta nadole, iz poštovanja. I ja sam tada pognula glavu pred dečakom čije sam svetle oči dugo nosila u svom sećanju. Možda je bio samo godinu ili dve stariji od mene, ali bio je drugačiji. Zaista je bio mnogo drugačiji od mene. Ja sam bila dete, a on je bio gospodin u telu deteta. Nikakvih sličnosti nismo imali.

Mama već treći dan ne može da jede. Otišla sam do štale, oslonjene o trošni zid naše kuće od naboja. Pomuzla sam kravu i prinela joj mleko u velikoj šolji iz koje je volela da pije. Nije imala snage da uzme ni gutljaj. Telo je želelo život, ali je snaga iz njega otišla nekim drugim putevima, nedokučivim i neuhvatljivim, kroz neveru u mislima da sutrašnji dan može doneti olakšanje. Komšinica sa kojom smo menjale mleko za jaja, tužno me je gledala nedeljama. Znala je ono što sam ja danas saznala. Moja majka će umreti. A ja ću ostati sama.

Nisam verovala u njenu istinu dok nije postala moje lično predskazanje. Nije mi bilo važno ni šta je ona mislila, niti sam se trudila da mi to izgleda stvarno. Do trenutka dok ta istina nije dotakla moj život, uplovila u njega kao zalutala lađa

iz bespuća, koja je pronašla pogodnu luku, ja sam verovala samo sebi.

Nikada nisam upoznala ni jednog rođaka. Otac je bio jedina, a majka je došla iz nekog sela u okolini Pančeva. Nismo odlazili u to selo, nisam znala ni ime tog sela. Tata je uvek govorio da nemamo novca za put, a mama je ćutala. Kasnije, kada je otac umro, mama je samo odmahivala rukom i govorila: „Nije važno, Lenka, nije važno, i tako nikoga nemaš tamo“. Tom rečenicom bi završavala svaki razgovor o mestu gde je rođena, ili odakle je došla.

Nepoznanica i tajna uselile su se u naše živote njenom odlukom, željom da zaustavi reč na ivici koja je delila tle od ambisa.

Juče mi je komšinica Jefimija pomogla da isperem majčine jorgane i čaršave. Gledala me je iskosa, dok smo cedile vlažne, umotane krpe. Radile smo zajedno, podajući se poslu koji nas je nagonio da se osećamo poput tkanina koje smo držale u rukama. Ispitivala je granice mojih sposobnosti, povremeno se izmacinjala postrance i odmeravala moje uzdahe koji su se gubili u prostoru. Pokušavala je da dokuči koliko ću imati snage da nove dane dočekam u samoći. A ja imam tek šesnaest godina i veoma sam snažna. Ne znam zašto bi iko sumnjao u to.

Jutros je došla prilično rano i pružila mi cedulju na kojoj je bilo zapisano sveštenikovo ime.

– Ali, teto – zurila sam u cedulju – šta će mi to?

Pognula je glavu pred mojim pogledom. Nešto me je iznutra probolo, kao kada sam letos pala na tvrdu šipku stuba.

– Mama ti nije dobro – prošaputala je – mislim da treba da pozoveš oca Dušana.

Nekoliko trenutaka smo stajale nepomično jedna kraj druge. Čutale smo. Pognula sam glavu i nehotice pogledom prešla preko njenih blatnjavih cipela. Tvrda kora vere dobila je prvu naprslinu. Mogla se nazreti u našim pogledima koji su se sudarili sledećeg trenutka.

– Vreme je – rekla je suvo, ne spuštajući pogled, a potom teškim koracima napustila naš ajnfor. Sećam se da je pas Run-
da zlokobno zavijao u avliji, glave podignute visoko ka nebu.

I ja sam znala da je vreme, mada nisam znala odakle znam. Jednostavno sam osećala.

Otac Dušan je došao sa doktorom. Pustila sam ih kroz kapiju, mada ih ipak nisam ja pozvala. Komšinica Jefimija je to učinila umesto mene, procenila je da neću otići do crkve. Kasno popodnevno sunce provlačilo se kroz uzane proreze na kapiji, dok sam ih uvodila u kuću. Obrazi su mi u polumraku rudeli od stida, jer ću morati da im kažem ono što Jefimija nije znala.

Ja nisam imala novca da im platim.

Nisam znala ni koliko bi to moglo koštati. Samo sam čula da za doktore treba mnogo novca. Mama i ja ga nikad nismo imale, čak ni dok je tata bio živ. On je vrlo malo zarađivao u svojoj radionici, nalakćenoj na zid šupe u bašti, poput slučajno nikle pečurke. Priča se da nije bio dobar majstor. Retko bi nam neko dolazio i naručivao bilo šta. Mama je uglavnom bila glava kuće, šila je, raznosila mleko i donosila novac u kuću. Tata bi samo govorio da je na pomolu dobar posao, a taj posao nikada nismo dočekale. Ni on, ni nas dve. Umro je i ostavio nas u dugovima za drvo,

koje je dopremio u radionicu u očekivanju zarade koja će nas izbaviti iz bede.

Uvela sam doktora i oca Dušana u memljivu sobu. Komšinica Jefimija se kao duh stvorila iza nas. Nisam je čula kada je ušla. Memla je obujmila prostor, ništa osim tog mirisa nije se osećalo.

Doktor je uzeo maminu ruku i opipao joj puls. Zatim je izvadio neke metalne kružice iz svoje crne tašne i stavio joj na grudi.

Svi smo ćutali.

Mama je tupo zurila ispred sebe, očiju uprtih u tavanicu. Pogled joj je lutao nekim dalekim prostranstvom nedodirljivim za nas, ostale ljude u sobi. Mislim da sam tek tada shvatila da ona više i nije sa nama. Posivela spavaćica jedva vidno se pomerala na njenim grudima: sve osim tog kretanja bilo je mrtvo. Nije govorila, nije se micala. Staklasti pogled njenih očiju lutao je svemirom u potrazi za spasenjem. Mirno je, glave utonule u jastuk, svesno napuštala prostor ispunjen vazduhom, kao da ga poslednjim gramom snage odguruje. Za nju, on više nije imao značaja.

Doktor je klimnuo glavom prema ocu Dušanu. Jefimija je položila svoje lice u grube, oronule šake. Pognula sam glavu. Sobu je ispunio sveštenikov duboki, mrmljajući glas. Nepoznati miris dima štipao me je za oči, dok je on obilazio krugove oko postelje moje majke i ispunjavao prostor ravnim, bezličnim pokušajem da joj pruži oprost.

– Ali mama je živa – prozborila sam u magnovenju – mama, kaži im da si živa, mama!

Tetka Jefimija me je uhvatila ispod nadlaktice u trenutku kada sam nehotice zakoračila ka njenoj postelji. Besno sam istrгла ruku i poletela ka krevetu. Suze su mi se slivale niz

užareno lice. Legla sam na nju i počela da ridam. Osetila sam pod sobom blage, nejake uzdahe umiruće duše. Majka je ličila na otkinutu nit stvarnosti, ispletenu od naših nadanja.

– Lenka – prozborila je tada glasom tanušnim kao konac – uzmi pismo od oca Dušana, zavet... zavetujem te... i ne otvaraj ga do pred dan... dan... svog... venčanja... i... – glas se gubio kroz memljivi vazduh prostorije i uzdizao poput nevidljive magle ka tavanici – i idi služi kod gospode Klajn – rekla je – zavet... ujem te...

– Mama? – ustuknula sam – mama, šta to govoriš?

Bezbojni dim mi je ulazio u nozdrve i terao suze na oči.

– Mama?!

Ali moja majka je, pod mojim nejakim devojačkim telom, zaplovila velikim mekanim oblakom i uz dah sveće napustila sobu, ostavivši za sobom svesnu prazninu našeg postojanja.

Te 1888. godine otvorene su svečana sala Svetosavskog doma i nova gimnazijska zgrada u Pančevu. A moja majka je umrla na mojim rukama, nesprenim da prihvate upravo rođenu istinu.

Ne sećam se kada su mamu sahranjivali. Komšinica Jefimija me je držala ispod ruke da ne bih pala. Imati šesnaest godina znači imati sadašnjost i veru u budućnost, a moje sadašnjost i vera su se već drugi put završavale u hladnoj, memljivoj jami u koju su položili moje jedine prijatelje na svetu, moju krv i moj oslonac. Nikoga više nisam imala, osim kuće od naboja, velikog avlijskog psa, mršave krave u štali i najveće želje na svetu da skupim novac i platim svakodnevicu koja me je obmotala kao crna preteća avet. Ništa nisam znala o životu, a sve sam znala o smrti. Možda sam zato s tugom doživljavala ideju života, jer sam se već dva puta suočila sa njegovim ishodom.

Danima sam držala u rukama posiveli koverat sa velikim crvenim pečatom na pozadini. Koverat je bio zatvoren nekim čudnim materijalom, nalik vosku. Nisam znala da postoji crveni vosak, dok mi otac Dušan nije dao pismo u ruke. Pod prstima sam, osim papira, mogla da osetim metalne kružice. Nešto je zveckalo iznutra. Nikada do tada, zapravo, nisam

ni držala pismo u rukama. Nama jednostavno nije imao ko da piše. A nije ni postojalo ništa u našim životima o čemu bi se moglo pisati. Bar ne ono što bi papir trebalo da upije. Naši životi su bili paučina koja se povremeno namotavala na vreteno stvarnih života koji su istkali svoj smisao na ovim prostorima.

– Poslednje želje se moraju bezuslovno poštovati – rekao je strogim glasom otac Dušan, kada mi je predavao pismo u ruke – nemoj slučajno da si ga otvorila pre nego što te je majka zavetovala da to učiniš.

Svakako da nisam imala hrabrosti ni da pomislim na tako nešto. Mamine reči uvek su bile svetinja za mene, ali otac Dušan to nije mogao znati. Video me je samo dva puta pre mamine smrti, prvi put kada je umro otac, a drugi put kada je sa doktorom došao u našu kućicu. Znao je da radoznalost može biti greh, ali nije znao da radoznalost ne stanuje u mom srcu. Uvek sam mislila da je bolje neke stvari saznati kasnije. Meni se dogodilo vrlo malo lepih stvari u životu, pa sam svaku novost smatrala lošom i želela da je odložim ili kasnije saznam. Radoznalost je bila nešto što nikada nisam osetila u sebi. Čudilo me je da njegova proseda glava to nije shvatila.

Još uvek imam potrebu da kažem „naša kućica“, mada je prošlo gotovo dve nedelje otkad sam sama u njoj. Ne mogu da prihvatim pomisao da je ona sada, zapravo, samo moja. Vlasništvo nad tako nečim u ovim mladim godinama stvara strašnu odgovornost, od koje želim da pobegnem. Niko nije spreman za velike odgovornosti u svojoj šesnaestoj godini. Bar sam tada tako mislila.

Danima sam odlagala odlazak kod porodice Klajn. Zapravo, odlagala sam ga sve dok sam imala ono malo novca kojim sam mogla da zadržim svoju slobodu. Znala sam da će moj

odlazak kod njih promeniti moj život, mada nisam znala kako. Ali strah i nesaglediva, sablasna nepoznanica govorili su mi da moram da sačekam još malo, sve dok imam snage da izdržim sama. Preturala sam po škrinjama ostataka prošlosti i pronalazila samo prazninu. Mreža od uspomena se, u nedostatku budućnosti, parala po ivicama i nudila bojazan. Izvesnost je postala stub sagrađen od neizvesnosti, oslonac od magle, opipljiv, vlažan i svestan svog postojanja.

Porodica Klajn je bila jedna od najuglednijih porodica u ovom gradu. Otac, poznati advokat, rodio se kao mlađi od dva sina poznatog trgovca, završio velike škole i sagradio ras-košnu kuću u Pančevu. Kao vrlo mlad, oženio se devojkom iz vršačke građanske porodice, sa kojom je izrodio četvero dece. Dve ćerke, mlade dame iz ugledne porodice sa unapred odabranim mladoženjama, i dva sina, sa unapred označenom budućnošću i zanimanjima. Košara ljudskih plodova koja nikada neće završiti na pijacama.

Gospođa Marija Klajn je zvala mamu da joj šije haljine tokom dugog niza godina. Bila je lepa, mršava ženica, koja je i pored četvero dece zadržala besprekoran stas i lepotu. Pričalo se da ju je gospodin Albert Klajn video u Vršcu, na ulici, tokom neke posete prijateljima, i već sedam dana kasnije otišao da isprosi njenu ruku. Mladoženja takve reputacije, sa najvećom blagonaklonošću je dočekan u porodici mlade Marije. Kažu da je posebnim kočijama sa zvonima doveo mladu u Pančevo. Iz Vršca su za njima kasali konji ukrašeni

svilenim belim trakama. Kolona nije bila duga, ali je odisala otmenošću.

Valjda se taj miris gospodstva širi sam po sebi. Ne postoji novac kojim bi se mogao kupiti.

Te nedelje su novine objavile da su se u ljubavi i sreći spojile dve velike porodice iz dva grada. Albertova i Marijina porodica utemeljile su put za svoje potomke.

Gospođica Marija je tada imala samo osamnaest godina, a gospodin Albert dvadeset dve. Venčali su se iste godine kada sam se ja rodila. A deca, sve jedno drugom do ušiju, bila su tek koju godinu mlađa od mene.

To me je i plašilo.

Zamišljala sam mlade, ohole devojčice, dame po rođenju, kako me podozrivo gledaju i naređuju mi šta da radim. I sina, mladog gospodina Adama Klajna, koji mi iza leđa može reći „tupava mala“, kao dečak iz salona gospođe Jovanović. Druzi sin, Kalman, već se otisnuo u inostranstvo na školovanje. Pripremali su ga za poziv doktora. Bili smo skoro vršnjaci, a on je već znao svoju budućnost. A ja sam se još uvek plašila da pokucam na veliku kapiju njihove kuće i pitam da li mogu da služim kod njih.

Znala sam da im treba devojka za pomoć. Svim velikim i uglednim porodicama je trebala. Devojke su imale posebne sobe za poslugu, pored same kuhinje. Bile su to skućene sobe sa krevetom, jednim ormanom i starom nahtkasnom pored uzglavlja, zgnječene u prostoru kuće poput presovanog lista drveta kojem treba oduzeti život, a pustiti ga da postoji. Devojke koje služe po kućama nemaju drugih potreba niti poslova, osim da spavaju i služe, mislila su gospoda. I zaista, sve devojačke sobe u gospodskim kućama bile su nalik jedna drugoj, poput devojaka koje su radile kod uglednih

građana: blede, mršavih zidova, ukaljanih obrisa i s mirisom praznine.

Mama mi je pričala, dok je kratko vreme služila kod Vajertovih, da je imala veliki lavor i bokal za kupanje u istoj sobi u kojoj je spavala. Smela je da se kupa samo kada uradi sve kućne poslove i kada nije bila potrebna nekom od ukućana. Radila je to tiho, kasno uveče kada bi svi zaspali, uz svetlost sveće i mekani sunder koji je dobila od gazdarice. Sapun napravljen od svinjske masti klizio je po njenom telu i gotovo uvek završavao na podu. Tako je, okliznuvši se, jednom prilikom oborila bokal i napravila baru na drvenom patosu. Dobila je kaznu od gospođe Vajert. Mada nikoga nije probudila, jer Vajertovi nisu imali dece, rečeno joj je da ne sme da remeti mir koji im je potreban. Danima je radila samo za hranu, dok nije isplatila popravku drvenog poda koji je upio vodu i nabrekao do pucanja.

Nisam želela da remetim ničiji mir, ali mamin zavet primorao me je da uđem u život porodice Klajn. Ne znam zašto mi je to rekla na samrti. I zašto je odabrala baš tu porodicu. Nikada ništa slično nije pominjala ranije. Možda je na samom kraju htela da mi obezbedi budućnost, jer je poštovala gospođu Mariju. Često je odlazila kod nje i verujem da je procenila da bih u takvom okruženju mogla mnogo da naučim. A možda je samo želela da me smesti kod nekog koga je poznavala.

Odlučila sam da sledećeg ponedeljka pokucam na kapiju porodice Klajn. I započnem nov život. Šta god on sa sobom nosio.